

Enkele episodes uit het leven van Marokkaanse en Turkse gezinnen

Rede uitgesproken door

Lotty Eldering

Bij haar afscheid als hoogleraar interculturele pedagogiek
aan de Universiteit Leiden op 26 april 2002.

Zeer gewaardeerde toehoorders,

In dit afscheidscollege wil ik aan de hand van drie onderzoeken uit mijn onderzoeksloopbaan van de afgelopen 25 jaar stilstaan bij enkele belangrijke episodes uit de levensloop van Marokkaanse en Turkse gezinnen en deze in de maatschappelijke context plaatsen. In chronologische volgorde betreffen de episodes: de komst van de gezinnen naar Nederland, de voorbereiding van hun kleuters op het Nederlandse onderwijs en het huwelijk van hun kinderen.

Omdat elk van deze onderzoeken mede door externe bronnen, met name de overheid, is gefinancierd, wil ik tevens aangeven of en hoe de overheid op de uitkomsten ervan heeft gereageerd.

Gezinshereniging van Marokkanen een bewuste keuze voor permanente vestiging?

Het eerste onderzoek waar ik bij stil wil staan, is mijn promotieonderzoek onder Marokkaanse gezinnen in Nederland (Van den Berg-Eldering, 1978). Dit onderzoek vond plaats in de periode dat gezinshereniging van Marokkaanse en Turkse werknemers eerder nog uitzondering dan regel was. De overheid moedigde gezinshereniging bepaald niet aan getuige de stelling dat “Nederland wel behoefte heeft aan arbeidskrachten, maar niet aan nieuwe gezinsvestigingen”, aldus de Nota Buitenlandse Werknemers van 1969/1970.

De socioloog Böhning omschreef in 1972 buitenlandse werknemers als *target workers*, die zodra zij hun doel/ *target* hebben bereikt, naar hun land van herkomst terug zullen keren. Ook Heinemijer en zijn onderzoeksteam gingen van deze veronderstelling uit, getuige de titel van hun studie naar de gevolgen van gastarbeid op het Marokkaanse platteland: ‘*Weggaan om te blijven*’ (Heinemijer, van Amersfoort, Ettema, de Mas & van der Wusten (1976).

Volgens Böhning worden de buitenlandse werknemers zich er echter na een aantal jaren in den vreemde van bewust dat zij hun doel nooit kunnen bereiken zolang ze alleen blijven. Zij besluiten dan hun gezin te laten overkomen in de veronderstelling dat zij meer kunnen sparen wanneer hun vrouw mee gaat verdienen.

Gezinshereniging impliceert dus niet een bewuste keuze voor definitieve vestiging in het nieuwe land; integendeel door meer hens aan dek hopen de buitenlandse werknemers eerder hun *target*, bijvoorbeeld een eigen bedrijfje of het kopen van grond in hun land van herkomst, te bereiken.

Vaak wordt de keuze van een onderzoeksthema en de groepering die men gaat onderzoeken, bepaald door toevallige factoren. Zo ook in mijn geval. In de tijd dat wij in Lelystad woonden, werd mij gevraagd met enkele Marokkaanse werknemers die in een arbeiderskamp in Lelystad Haven gehuisvest waren, te gaan praten. Er waren namelijk communicatieproblemen tussen de beheerder van het kamp en de

Marokkaanse bewoners ontstaan. Omdat ik tijdens mijn studie culturele antropologie leeronderzoek in Tunesië had gedaan, veronderstelde men dat ik wel een oplossing voor de problemen zou kunnen vinden.

De Marokkaanse mannen waren werknemers van bedrijven die zich vanuit de Randstad in de nieuwe polder Oostelijk Flevoland hadden gevestigd. Hier kregen zij de mogelijkheid om een woning te huren en hun gezin te laten overkomen. In die tijd was er nog controle op de gezinnen die zich in de polders vestigden; alleen aan gehuwde paren van onberispelijk gedrag werd een woning toegewezen. Het hoofd van de afdeling huisvesting van de Rijksdienst voor de IJsselmeerpolders ging persoonlijk op bezoek bij de eerste Marokkaanse gezinnen die in Lelystad een woning zouden krijgen. Een Marokkaanse vrouw vertelde mij later dat zij op de vraag of zij wel eens een schaap in de douche slachtten, geantwoord had dat zij geen schapen maar van tijd tot tijd wel een kameel slachtten. In 1972 werd een commissie in het leven geroepen die de inpassing van buitenlandse gezinnen in Lelystad moest begeleiden. Mij werd gevraagd de mannen, wanneer zij daar prijs op stelden, te helpen bij het inrichten van hun woning. Ik ging met hen mee naar winkels voor stoffering, meubels en potten en pannen. Om de inrichting van de woning en de overkomst van het gezin te financieren, gingen we ook vaak samen naar de Amersfoortse Volkskredietbank voor een lening. Na de komst van de gezinnen, introduceerde ik de kinderen op school en begeleidde ik de vrouwen soms naar de huisarts en het ziekenhuis. Dit deed ik eerst als vrijwilliger, -ik had mijn baan aan de Universiteit van Amsterdam opgegeven na de geboorte van mijn tweede dochter-, en later als groepswerker in dienst van een Regionale Stichting Buitenlandse Werknemers.

Evenals Böhning ging ik er van uit dat gezinshereniging geen permanente vestiging inhield en dat we het huis sober moesten bemeubelen. Toen een aantal gezinnen zich binnen het jaar meer luxueus ging inrichten, bijvoorbeeld de kookplaat vervuilde voor een fornuis of een mooi slaapkamerameublement kocht, begon ik aan deze hypothese te twijfelen.

Daarop besloot ik het Ministerie van CRM een onderzoekssubsidie te vragen om meer systematisch gegevens te verzamelen over de motieven tot gezinshereniging en de eerste periode van het verblijf van Marokkaanse gezinnen in Nederland. Hoewel dit ministerie er toen nog geen notie van had dat gezinnen van buitenlandse werknemers met een totaal andere problematiek te maken hebben dan buitenlandse werknemers die alleen wonen, kreeg ik subsidie voor het verrichten van het veldwerk. In 1974 en 1975 heb ik 45 Marokkaanse gezinnen gevolgd vanaf het moment dat zij naar Nederland kwamen. Bijna alle gezinnen die zich in deze jaren in Oostelijk Flevoland vestigden, werden bij het onderzoek betrokken.

Inmiddels was ik aan een cursus Marokkaans Arabisch begonnen. Marokkaans Arabisch is de nationale spreektaal in Marokko. Deze cursus werd (en wordt nog steeds) als bijvak voor studenten Arabisch gegeven aan de Rijksuniversiteit Utrecht. Enkele Marokkaanse mannen hadden mij namelijk te kennen gegeven dat zij niet wilden dat ik met mijn mannelijke tolk op bezoek kwam terwijl zij niet thuis waren. Ook

wilden zij niet over hun problemen praten in tegenwoordigheid van een tolk. In die tijd waren er nog nauwelijks vrouwelijke Marokkaanse tolken.

Om de thuissituatie in hun land met eigen ogen te aanschouwen, heb ik een aantal gezinnen in Marokko bezocht voordat zij naar Nederland kwamen. Ik werd de eerste keer vergezeld door mijn man, om de vrouwen te bewijzen dat ik een fatsoenlijke, getrouwde vrouw was en niet de vriendin van hun man.

Om na te kunnen gaan of de komst van het gezin een bewuste keuze voor permanente vestiging in Nederland inhield, onderzocht ik de motieven voor gezinshereniging. In die tijd was gezinshereniging eerder uitzondering dan regel en de echtparen hadden hiervoor meestal een concreet motief. Nu gezinshereniging in Nederland een traditie is geworden, heeft men juist een motief nodig om het gezin in Marokko achter te laten. Ik trachtte zowel bij vrouwen als mannen de motieven voor gezinshereniging te achterhalen. Mannen bekommeren zich meer om hun eer en prestige naar buiten; vrouwen onder elkaar doen dat veel minder. Bij mannen kreeg ik vaak een neutraal, bijna standaard antwoord in de trant van:

“Het is niet goed dat man en vrouw gescheiden leven, ik hier alleen, mijn potje koken, zij daar alleen met de kinderen. Elke dag maak ik me zorgen over de kinderen”.

De vrouwen daarentegen vertelden veel openhartiger over de concrete gezinsproblemen die het gevolg waren van de langdurige afwezigheid van hun man. Uit mijn gesprekken met vrouwen bleek dat arbeidsmigratie op den duur zeer ontwrichtend werkt op het functioneren van de achterblijvende gezinnen en families. De gezinsontwrichting manifesteerde zich in frequente echtscheidingen, conflicten in de familie, psychosomatische klachten van vrouwen en opvoedingsproblemen. In een groot aantal gezinnen ontstonden problemen met opgroeiende kinderen, vooral zoons. Veel moeders konden deze problemen op een gegeven moment niet meer aan en zij stelden hun mannen daarom voor de keus om terug te keren naar Marokko, haar te verstoppen of het gezin mee naar Nederland te nemen. Omdat de eerste beide keuzes meestal geen reële opties waren, kozen de mannen voor het laatste.

Voor de Marokkaanse gezinnen uit mijn onderzoek betekende gezinshereniging dus niet een bewuste keuze voor permanente vestiging in Nederland. Deze conclusie strookte met de hypothese van Böhning (1972). Böhning veronderstelde echter ook dat de vrouwen na gezinshereniging massaal buitenshuis zouden gaan werken teneinde de terugkeer naar het land van herkomst te bespoedigen. Dit deel van zijn hypothese ging niet op voor de Marokkaanse gezinnen. Minder dan de helft van de Marokkaanse vrouwen in mijn onderzoeksgroep werkte twee jaar na de gezinshereniging buitenshuis. Ook nu nog is de arbeidsparticipatie van Marokkaanse en Turkse vrouwen (behorend tot de beroepsbevolking) zeer laag, minder dan 20% volgens het Sociaal en Cultureel Planbureau in 1999.

Op grond van mijn observaties in de eerste twee jaar na de gezinshereniging concludeerde ik in 1978 dat de Marokkaanse gezinnen zich blijvend in Nederland zouden vestigen. Het consumptieniveau van de Marokkaanse gezinnen nam in Nederland snel toe, terwijl de gezinnen zich sterk verbonden bleven voelen met hun land van herkomst en hun verplichtingen naar de familie daar trachtten na te komen. De derde stelling bij mijn proefschrift luidde dan ook:

“Er moet alles aan gedaan worden om te bevorderen dat buitenlandse werknemers en hun gezinnen op volwaardige wijze kunnen participeren in de Nederlandse samenleving. Het is daarom van belang hen te *verplichten* goed Nederlands te leren” (Van den Berg-Eldering, 1978, stelling 3).

Hoewel deze stelling de voorpagina's van alle landelijke dagbladen heeft gehaald, heeft dit niet tot concrete beleidsmaatregelen geleid. Pas in 1998, twintig jaar na het verschijnen van mijn proefschrift, is de Wet Inburgering Nieuwkomers (WIN) van kracht geworden. Deze wet verplicht nieuwe immigranten, nieuwkomers genoemd, een cursus Nederlands en inburgering te volgen. Dit recht en deze verplichting hebben de eerste generatie buitenlandse werknemers en hun gezinnen nooit gehad. Het is cynisch om te moeten constateren dat veel Marokkanen en Turken nog steeds voor het wereldnieuws afhankelijk zijn van de televisie uitzendingen van hun land van herkomst en andere Arabische landen. Deze nieuwsuitzendingen, die zij via schotelantennes ontvangen, zijn zeker na 11 september 2001 vaak anti-Westers en anti-Amerikaans gekleurd (Kurpershoek, 2002).

OPSTAP, een interventieprogramma dat kinderen beter voorbereidt op het onderwijs?

Na mijn benoeming als hoogleraar onderwijskunde aan de universiteit van Amsterdam in 1982, verschoof mijn onderzoek van cultureel antropologische thema's naar meer pedagogische vraagstukken. Inmiddels had de Nederlandse overheid op advies van de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (WRR, 1979) in 1980 besloten een beleid met betrekking tot immigratie en immigranten te ontwikkelen (Entzinger, 1984). De belangrijkste uitgangspunten van dit beleid waren dat de migranten uit de landen rond de Middellandse Zee en de voormalige koloniën voorgoed in Nederland zouden blijven en dat voorkomen moest worden dat de immigranten een etnische onderklasse zouden vormen. Dit beleid was enerzijds gericht op het beperken van de immigratie en anderzijds op het verminderen van de sociale en economische achterstand van leden van minderheidsgroeperingen (Ministerie van Binnenlandse Zaken, 1983).

Elk ministerie zette vanuit de algemene beleidsdoelstellingen een meer specifiek beleid op. Als eerste kwam het Ministerie van Onderwijs in 1981 met een Beleidsplan

Culturele Minderheden in het Onderwijs, waarin aandacht werd besteed aan zowel de onderwijsachterstanden van leerlingen uit minderheidsgroeperingen als aan hun eigen taal en cultuur (Ministerie van Onderwijs en Wetenschappen, 1981).

In 1985 werden het onderwijsbeleid voor leerlingen uit culturele minderheden en dat voor autochtone achterstandskinderen geïntegreerd in het Onderwijsvoorrrangsbeleid. Het Onderwijsvoorrrangsbeleid ging gepaard met een uitgebreide en longitudinale evaluatie (Kloprogge, 1997). Hoewel het aanvankelijk de bedoeling was dat het Ministerie van Onderwijs en Wetenschappen en het Ministerie van Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur (WVC) structureel zouden samenwerken binnen het Onderwijsvoorrrangsbeleid, is de samenwerking op ministerieel niveau niet echt van de grond gekomen.

Eind jaren tachtig bleek dat allochtone kleuters bij intrede in het Nederlandse onderwijs onvoldoende taalvaardig waren in het Nederlands (Boogaard, Damhuis, De Glopper & Van den Bergh, 1990). Zij hadden een beperkte Nederlandse woordenschat en verder hadden zij moeite met zinsvorming, zinsbegrip en woordvorming. Bij de Turkse kleuters was de achterstand het grootst, daarna volgden de Marokkaanse en Surinaamse kleuters. Aangezien 40% van de onderwijsachterstanden in de voorschoolse jaren ontstaan (Meijnen, 1992), lag hier een mooie kans voor het Ministerie van WVC voor het opzetten van voorschoolse educatieve programma's.

Tegen deze achtergrond wil ik het tweede onderzoek bespreken. Het betreft het OPSTAP experiment, een evaluatie van een voorschools educatief programma voor moeders en kleuters. Dit is het eerste onderzoek dat ik met een team van onderzoekers van de Sectie Interculturele Pedagogiek heb uitgevoerd, nadat ik in 1987 was benoemd aan de Universiteit Leiden (Eldering & Vedder, 1992).

OPSTAP is de Nederlandse versie van HIPPY (Home Instruction Program for Preschool Youngsters), een gezinsinterventie programma dat in Israël ontwikkeld is voor moeders en kleuters uit achterstandsgezinnen. Dit waren primair joodse gezinnen afkomstig uit Noord Afrika, vooral Marokko, en het Midden Oosten. HIPPY heeft een tweeledig doel: de cognitieve ontwikkeling van kleuters te stimuleren en hun moeders hierbij een stimulerende en ondersteunende rol te geven (Lombard, 1981, 1994). De actieve rol van moeders bij de voorbereiding van hun kleuters op het onderwijs en de inschakeling van iets hoger opgeleide moeders uit de doelgroepen als paraprofessionals waren belangrijke argumenten om HIPPY voor allochtone gezinnen in Nederland te introduceren.

Aan de start van het OPSTAP experiment in 1987 ging een periode van intensieve onderhandelingen tussen het Ministerie van WVC, de Averroësstichting en de Universiteit vooraf. De onderhandelingen betroffen de organisatie van het experiment, de allochtone groeperingen die hierbij betrokken zouden worden en de onderzoeksvragen. De Averroësstichting kreeg de verantwoordelijkheid voor de ontwikkeling en uitvoering van OPSTAP, de Sectie Interculturele Pedagogiek van de Universiteit Leiden nam de evaluatie op zich en het Ministerie van WVC financierde

het experiment. Het experiment is uitgevoerd met gezinnen uit de drie grootste allochtone groeperingen (Surinaamse, Turkse en Marokkaanse) en, ter vergelijking, met Nederlandse gezinnen.

Over de evaluatie ontstond een interessant meningsverschil. Terwijl ik voorstelde in eerste instantie vooral onderzoek te doen naar de uitvoerbaarheid van OPSTAP bij allochtone groeperingen in Nederland, wenste het Ministerie van WVC dat vooral de effecten van het programma op de kinderen zouden worden onderzocht. De ambtenaren van dit ministerie insisterden hierbij op de verantwoordingsplicht van het ministerie naar de politiek en samenleving. Zij waren van oordeel dat het onverantwoord was zoveel geld in een project te investeren zonder na te gaan of het programma effecten op de kinderen heeft. De uitkomst van dit meningsverschil was dat de evaluatie van het OPSTAP programma grootscheeps werd aangepakt met onderzoek naar zowel de implementatie van het programma als de effecten er van op kleuters en moeders (Van den Berg-Eldering, 1989).

Stapsgewijs werd met het OPSTAP experiment begonnen. Om ervaring op te doen met de uitvoering van OPSTAP werd in maart 1987 begonnen met twee groepen Nederlandse moeders en kleuters. In 1988 startten vier groepen Surinaamse en Turkse gezinnen en pas in 1989 zijn Marokkaanse gezinnen bij de uitvoering en evaluatie betrokken. Tenslotte zijn nog eens twee Nederlandse groepen bij de evaluatie betrokken (Eldering, Vedder, Thomeer-Bouwens & Waarts-Grinwis, 1993). Het OPSTAP experiment duurde van 1987 tot 1991.

Op de eerste vraag van de evaluatie, - Is OPSTAP uitvoerbaar met allochtone en autochtone gezinnen in Nederland?- kon een positief antwoord gegeven worden. Bij de implementatie deden zich enkele etnisch specifieke verschillen voor. De Surinaamse moeders bleken bijvoorbeeld wel enthousiast de groepsbijeenkomsten te bezoeken, maar zij waren veel minder goed thuis bereikbaar voor de paraprofessionals, buurtmoeders genoemd. De Marokkaanse moeders daarentegen hadden grote weerstand tegen groepsbijeenkomsten. Voor deze moeders zijn nauwelijks groepsbijeenkomsten georganiseerd. Hoewel het de meeste moeite kostte Marokkaanse moeders bij het project te betrekken, bleken zij wanneer zij eenmaal meededen trouwe deelnemers te zijn. Analfabete Marokkaanse moeders maakten echter minder dan de helft van het aantal weektaken af.

Wat betreft de effecten van OPSTAP op de deelnemers kan ik kort zijn. Hoewel meer dan 90% van de moeders na afloop van OPSTAP aangaf iets van het programma geleerd te hebben (*self-report*), zijn geen veranderingen in hun gedrag ten aanzien van hun kleuter en ontwikkelingsstimulering thuis aangetoond. Ook de effecten van deelname aan OPSTAP op de kleuters waren zeer gering. Er waren wel enkele lichtpuntjes. De Marokkaanse kleuters hadden na afloop van het programma een significant grotere Nederlandse woordenschat dan de Marokkaanse kleuters uit de controlegroep. In tegenstelling tot de Turkse kleuters, hadden de meeste Marokkaanse kleuters thuis met het Nederlandse materiaal gewerkt. Dit was niet zozeer een principiële als

wel een pragmatische oplossing voor de gecompliceerde taalsituatie in de Marokkaanse gezinnen. De meeste Marokkaanse moeders uit de experimentele groepen waren analfabeet; zij konden noch de Arabische noch de Nederlandse werkbladen en boekjes lezen. Daarom werd het voorlezen van de OPSTAP boekjes overgelaten aan hun oudere schoolgaande kinderen, die wel Nederlands maar geen Arabisch konden lezen. Dit zou de verklaring kunnen zijn voor de grotere Nederlandse woordenschat van de Marokkaanse kleuters na afloop van het programma. Omdat de omvang van de woordenschat een belangrijke voorspeller is van schoolsucces (zie bijv. Snow, 1999), deden wij de aanbeveling om bij Marokkaanse en Turkse gezinnen vooral met het Nederlandstalige materiaal te werken.

Een tweede lichtpuntje was dat er een verband gevonden werd tussen de werkhouding van de kleuters in de klas en het aantal weektaken waarmee zij gewerkt hadden. Voor dit verband kon geen eenduidige verklaring worden gevonden (Eldering & Vedder, 1992). Al met al waren de effecten van OPSTAP nauwelijks significant en minder opzienbarend dan die van het HIPPY experiment in Israël en Turkije (Kağıtçibaşı, 1993, 1999; Lombard, 1981, 1994). Misschien was de kwaliteit van de kleuterschool in Nederland beter dan die in Israël of Turkije, of lag het niet kunnen aantonen van effecten aan het feit dat de evaluatie van OPSTAP in Nederland, in tegenstelling tot die in Israël en Turkije, door een onafhankelijk onderzoeksteam was uitgevoerd?

In het vervolgonderzoek dat wij enkele jaren later met eigen middelen hebben uitgevoerd, bleken zelfs de kleine effecten die wij direct na afloop van het experiment hadden gevonden, uitgedoofd te zijn (Eldering & Vedder, 1996; Eldering & Vedder, 1999).

In 1990, bijna twee jaar voordat wij onze onderzoeksresultaten publiceerden, heeft het Ministerie van WVC besloten OPSTAP op grote schaal te implementeren. Dit besluit wekte onze verbazing, gezien het standpunt van dit ministerie aan het begin van het OPSTAP experiment dat het onverantwoord zou zijn naar de politiek en samenleving om zoveel geld voor een experiment uit te geven zonder gedegen effect onderzoek. Toen ik van deze beslissing hoorde, ben ik naar het hoofd van de Directie Vluchtelingen, Minderheden en Asielzoekers getogen om hem alvast mondeling mee te delen dat de uitkomsten van het evaluatie onderzoek niet erg hoopgevend waren en bepaald geen grootschalige implementatie van OPSTAP rechtvaardigden. Ik was zo naïef om te denken dat men het genomen besluit misschien zou heroverwegen. Het besluit tot grootschalige implementatie van OPSTAP werd ingegeven door het feit dat het Ministerie van WVC de beschikking kreeg over een groot bedrag geld uit de kinderopvang. Zo'n vooruitzicht vermindert kennelijk de relevantie van de verantwoordingsplicht van een ministerie naar de politiek en samenleving. Een belangrijk deel van dit geld werd bestemd voor voorschoolse educatieve gezinsprogramma's zoals OPSTAP, en de peutervariant OPSTAPJE. Gemeenten die OPSTAP projecten wilden uitvoeren, konden hiervoor subsidie krijgen ter hoogte van 75% van de kosten in het eerste jaar tot 25% in het derde jaar. Vanaf het vierde jaar moest de gemeente

dan op eigen benen staan. Ook het Ministerie van Sociale Zaken wilde een deel van de kosten van de buurtmoeders financieren. De door het Ministerie van Sociale Zaken gefinancierde OPSTAP projecten kregen hiermee een ander doel, namelijk het opdoen van werkervaring van allochtone vrouwen.

In het kader van de decentralisatie naar gemeenten, heeft de Averroësstichting in 1994 een rapport laten opstellen door het Onderzoeks- en Adviesbureau van de Vereniging van Nederlandse Gemeenten waarin een kosten-baten analyse van het OPSTAP programma wordt gegeven. De conclusie van dit rapport is, ik chargeer een beetje, dat het OPSTAP programma uiteindelijk geld in het laatje zal brengen. Deelname aan OPSTAP kost weliswaar een paar duizend gulden per kind, maar dat geld zal later dubbel en dwars terugverdiend kunnen worden, omdat deze allochtone kinderen beter voorbereid aan het onderwijs beginnen en zodoende minder geld aan het Onderwijsvoorrangsbeleid uitgegeven hoeft te worden. Ook op langere termijn zal deelname aan OPSTAP besparingen opleveren omdat kinderen die het op school beter doen, minder vaak delinquent zijn (SGBO, 1994). Een vergelijkbare redenering is te vinden in het in 1996 verschenen Rapport 'Jeugd en Gezin' van de Directie Beleid van het Ministerie van Justitie (Junger-Tas, 1996). Een mooi voorbeeld van 'wishfull thinking'.

Deze effectieve implementatiestrategie, ondersteund door een krachtige partijpolitieke lobby, heeft tot gevolg gehad dat tienduizenden allochtone kleuters in Nederland in de afgelopen tien jaar hebben deelgenomen aan OPSTAP, een gezinsinterventie programma waarvan het effect in Nederland nog steeds niet is aangetoond. Dit geldt eveneens voor OPSTAPJE, een gezinsinterventieprogramma voor peuters (Kohnstamm, 1997).

Hoe is de situatie anno 2002? Bijna alle Marokkaanse en Turkse kleuters die thans het basisonderwijs instromen, zijn in Nederland geboren. Je zou dus mogen veronderstellen dat deze kleuters een veel grotere Nederlandse taalvaardigheid hebben dan hun leeftijdsgenootjes die tien tot 15 jaar eerder instroomden. Dit lijkt niet het geval te zijn. Het Sociaal en Cultureel Planbureau constateerde enkele jaren geleden bij Marokkaanse en Turkse kinderen nog een achterstand van gemiddeld twee jaar op Nederlandse taal en van één jaar op rekenen aan het eind van de basisschool (Tesser, Merens & Van Praag, 1999). De auteurs van dit rapport wijten dit aan voorschoolse achterstanden in leervaardigheden, een te beperkte Nederlandse woordenschat van de allochtone kleuters en aan een te geringe kwaliteit van het onderwijs.

Hoe valt de geringe Nederlandse taalvaardigheid van de huidige Marokkaanse en Turkse kleuters te verklaren? Uit onderzoek blijkt dat minder dan 15% van de Marokkaanse en Turkse hoofden van huishoudens vaak of altijd Nederlands met z'n kinderen spreekt en dat maar liefst 40% dat nooit doet (Martens, 1999).

Import van huwelijkspartners: een teken van sociale kracht of een risicofactor?

Waarom blijven ook veel jonge Marokkaanse en Turkse ouders thuis met hun kinderen Marokkaans Arabisch, Berbers, Turks of Koerdisch spreken? Ten dele is dat een bewuste poging om de eigen taal te behouden. Een jonge Marokkaanse moeder zei laatst tegen mij dat zij thuis vooral Marokkaans met haar kinderen spreekt, omdat ze het gênant vindt dat haar kinderen de familie in Marokko niet meer kunnen verstaan. Het leren van het Nederlands kan dan wel op school gebeuren.

Een andere minstens zo belangrijke verklaring is dat één van de ouders de Nederlandse taal nauwelijks beheerst, omdat hij of zij nog niet lang in Nederland woont. De meerderheid van de Marokkaanse en Turkse jongeren huwt namelijk nog met een partner in het land van herkomst, vaak iemand uit de eigen regio of de familie (Böcker, 1994; Eldering, Adriani, Hamel & Vedder, 1999; Lindo, 1996). Dit is niet een exclusief Nederlands verschijnsel, maar is ook in andere Europese landen, zoals België en Frankrijk geconstateerd (Reniers & Lievens, 1999; Tribalat, 1995).

De grote instroom van huwelijkspartners uit het land van herkomst wordt in de hand gewerkt door enerzijds het restrictieve immigratiebeleid van de West Europese landen en anderzijds de verplichtingen van de Marokkaanse en Turkse gezinnen ten opzichte van de achtergebleven familie of gemeenschap. Kon men in de jaren zestig en zeventig vaak familieleden of dorps- en streekgenoten via een arbeidscontract aan een verblijfsvergunning helpen, nu is dit alleen nog maar via een huwelijk mogelijk.

Het WRR rapport “In- en uitsluiting” van 2001 zet kritische kanttekeningen bij de “blinde participatiedruk” die vanuit de Nederlandse samenleving op allochtonen wordt uitgeoefend en vraagt meer aandacht voor de sociale kracht van de allochtone gemeenschappen (Gowricharn, 2001). Deze sociale kracht manifesteert zich bijvoorbeeld in de mantelzorg binnen de familie, vrijwilligerswerk in de eigen gemeenschap en het laten overkomen van illegalen en huwelijkspartners uit het land van herkomst (Staring, 2001). Door een zoon of dochter uit te huwelijken aan een partner in het land van herkomst en deze hiermee aan een verblijfsvergunning te helpen, kan men aan de verplichtingen ten opzichte van de lokale gemeenschap en familie daar voldoen. Dat is geen luxe maar een bittere noodzaak. Volgens een rapport van de Wereldbank is het inkomen per hoofd van de bevolking in de MENA landen (Midden Oosten en Noord Afrika) sinds 1986 met gemiddeld twee procent per jaar gedaald, meer dan in enig ander gebied in de wereld (Kurpershoek, 2002). De druk die op de Marokkaanse en Turkse gemeenschap wordt uitgeoefend om via huwelijken jonge mensen te laten emigreren zal voorlopig dan ook niet afnemen.

De komst van huwelijkspartners uit het land van herkomst heeft echter ook schaduwkanten en brengt zelfs risicofactoren voor de kinderen uit deze huwelijken met zich mee. Zoals reeds vermeld, beginnen veel kinderen uit deze huwelijken hun schoolloopbaan met een achterstand in Nederlandse taal, een achterstand die velen van hen

niet meer zullen inlopen. Een tweede risicofactor hangt samen met het feit dat veel Marokkaanse en Turkse huwelijkspartners die naar Nederland komen, familieleden en vaak zelfs directe neef of nicht zijn. Huwelijken binnen de familie (consanguiniteit) zijn heel gebruikelijk in landen waar ouders een huwelijkspartner voor hun kinderen kiezen. Huwelijken binnen de familie hebben psychologische, economische en politieke voordelen. Het huwelijk met een neef of nicht, -een directe neef en nicht of een achterneef en -nicht-, is het meest voorkomende voorkeurshuwelijk (Eldering, 2002). In een recente studie naar erfelijke ziekten onder Arabische populaties wordt het percentage intrafamiliale huwelijken in de Arabische landen op 40% geschat (Teebi & Farag, 1997). In Arabische landen, van Mauretanië en Marokko in het westen, tot Irak in het Oosten en Soedan en Somalië in het zuiden bestaat een voorkeur voor het vaders-broers-dochter huwelijk. In Marokko huwt ongeveer één op de vier vrouwen met een neef. Uit Turkije worden vergelijkbare percentages gemeld (Akpınar, 1998). Recent demografisch onderzoek in België laat zien dat rond een derde van de Marokkanen (35%) en Turken (33%) in dat land gehuwd is met een familielid. Bij 27% van de Marokkanen en 22% van de Turken betreft het een huwelijk tussen neef en nicht (Reniers & Lievens, 1999). Consanguiniteit verhoogt echter de kans op het krijgen van een kind met een (verstandelijke) handicap of erfelijke ziekte met een factor twee. Deze kans wordt nog groter wanneer neef-nicht huwelijken een traditie zijn binnen de familie.

Dit brengt mij bij het laatste onderzoek waarover ik iets wil vertellen. Het betreft een onderzoek onder 29 Marokkaanse en Turkse ouderparen met een verstandelijk gehandicapt kind (Eldering et al., 1999). Het onderzoek, dat gefinancierd werd door de Stichting Kinderpostzegels Nederland, had als doel de opvoedingssituatie van gehandicapte kinderen in Marokkaanse en Turkse gezinnen in kaart te brengen en na te gaan welke behoeften en wensen hun ouders hebben ten aanzien van hulp en ondersteuning. Via MKDen, ZMLK scholen en kinderartsen hebben wij gezinnen voor dit onderzoek geselecteerd. Om enigszins een weerspiegeling te vormen van de populatie autochtone verstandelijk gehandicapte kinderen werden de gezinnen behalve op etniciteit, geselecteerd op basis van geslacht van het gehandicapte kind en de ernst van de handicap. Tot onze verrassing bleek de helft van de ouders uit de onderzochte groep familie van elkaar te zijn; een eenderde van hen was zelfs directe neef en nicht. Bij een aantal ouders kwamen neef-nicht huwelijken frequent in de familie voor.

Alle ouders van wie wij hierover gegevens hebben, vertelden de handicap van hun kind als de wil van Allah te beschouwen. Zij zeiden veel steun te vinden in hun religie bij de acceptatie van hun gehandicapte kind. Niet duidelijk is of de ouders zich bewust waren van een verhoogd risico op het krijgen van een kind met een handicap of erfelijke ziekte bij consanguiniteit. De aanwezigheid van een gehandicapt kind weerhield een aantal ouders er in elk geval niet van hun kinderen ook weer aan een neef of nicht uit te huwelijken. Ik citeer uit een interview met een Turks echtpaar (Eldering et al., 1999, p. 26):

“Mijn vrouw en ik zijn familie van elkaar en ook onze drie dochters zijn getrouwd met een neef. De oudste trouwde met een neef van mijn vrouw en de tweede met een neef van mij. Over het huwelijk van onze derde dochter hebben we veel problemen gehad. Zowel mijn familieleden als die van mijn vrouw schoven een huwelijkskandidaat naar voren. We hebben heel wat moeten praten om tot een keuze te komen die voor de gehele familie acceptabel was. Gelukkig zijn al te grote conflicten uitgebleven”.

Voor de gezinnen vormde de aanwezigheid van een gehandicapt kind een grote fysieke, psychische en materiële belasting. Veel ouders woonden in een etagewoning zonder lift en zij moesten hun gehandicapte kinderen dagelijks meerdere keren naar boven en beneden dragen. Meer dan de helft van de ouders voelde zich overbelast en maakte zich zorgen over de toekomst. Zij wilden graag zo lang mogelijk zelf voor hun gehandicapte kind blijven zorgen.

De moeders die buitenshuis werkten, zegden hun baan op na de geboorte van het gehandicapte kind, terwijl de kosten voor de verzorging van het gehandicapte kind juist vaak veel hoger zijn. Een aantal mannen liep stuk op de bureaucratie rond de voorzieningen voor gehandicapte kinderen, werd ziek en na verloop van tijd zelfs arbeidsongeschikt. Allochtone gezinnen behoren reeds tot de laagste inkomensgroepen. Allochtone gezinnen met een (verstandelijk) gehandicapt kind komen op den duur onder de armoedegrens terecht.

Resumerend kunnen we dus zeggen dat naast positieve effecten, zoals het nakomen van verplichtingen ten opzichte van de familie in het land van herkomst, de komst van huwelijkspartners voor Marokkaanse en Turkse jongeren uit het land van herkomst ook risico's met zich mee brengt. De risico's van onvoldoende beheersing van de Nederlandse taal van de derde generatie Marokkaanse en Turkse kleuters worden al officieel erkend en besproken. De risicofactoren die het gevolg zijn van consanguiniteit tussen de immigrerende huwelijkspartners en de reeds in Nederland verblijvende jongeren zijn echter nog onvoldoende bekend. Dit punt vraagt aandacht van zowel de wetenschap als van de overheid en de etnische gemeenschappen zelf.

Slotwoord

In dit afscheidscollege heb ik een schets gegeven van drie onderzoeken, die gericht waren op belangrijke episodes uit de levensloop van Marokkaanse en Turkse gezinnen in Nederland. Aan het eind van elk onderzoek heb ik aangegeven of en hoe de overheid op de uitkomsten van het onderzoek heeft gereageerd. In de eerste casus heeft de overheid 20 jaar achter de feiten aangelopen. Pas sinds enkele jaren beseft men dat immigranten verplicht moeten worden Nederlands te leren. De inburgeringscursussen voor nieuwe immigranten zijn weliswaar verplicht, maar er bestaan geen sancties

voor het niet nakomen van deze verplichting. In de tweede casus weigerde de overheid de onwelkome boodschap, dat er geen effecten van OPSTAP zijn aangetoond op moeders en kinderen, te accepteren. Hoe de overheid zal reageren op de hoge frequentie van consanguiniteit bij huwelijken met partners uit het land van herkomst en de hiermee samenhangende verhoogde kans op de geboorte van kinderen met een (verstandelijke) handicap of erfelijke ziekte, is nog onbekend. Ik vrees dat veel politici zich achter hun zogenaamde 'politieke correctheid' zullen verschuilen om deze onwelkome boodschap maar niet te hoeven accepteren, laat staan er beleid op te baseren.

Vanaf het moment dat Nederland een 'minderhedenbeleid' is gaan voeren, heeft de overheid veel onderzoek naar de sociale positie van allochtonen gefinancierd. Het Ministerie van WVC (nu VWS geheten) heeft voor de programmering hiervan een onderzoeksadviescommissie, de ACOM, ingesteld, waarvan het voorzitterschap en het secretariaat aan de Universiteit Leiden gevestigd waren.

De overheid heeft een sterke impuls aan het onderzoek onder immigranten gegeven en de universiteiten de mogelijkheid geboden om deskundigheid op dit terrein te op te bouwen. Externe financiering van onderzoek onder allochtonen heeft echter ook nadelen. In de eerste plaats heeft het de universiteiten een alibi verschaft om niet zelf structureel op dit wetenschapsgebied te hoeven investeren. In de tweede plaats creëert extern gefinancierd onderzoek patroon-cliënt relaties, waarbij de opdrachtgever, -de patroon-, de neiging heeft teveel invloed op de vraagstelling van het onderzoek uit te oefenen. Daarnaast heeft de opdrachtgever vaak zelf teveel belang heeft bij de uitkomsten, zodat de onderzoeker in een cliëntpositie zich niet vrij voelt om zijn uitkomsten te presenteren zoals hij of zij dat wetenschappelijk verantwoord acht (Köbben & Tromp, 1999). Er zijn gelukkig ook uitzonderingen.

Ik wil mijn afscheidscollage besluiten met waardering uit te spreken voor de vooruitziende blik waarmee de Universiteit Leiden reeds in 1986 een leerstoel interculturele pedagogiek heeft ingesteld. Als bekleder van deze leerstoel heb ik een grote mate van academische vrijheid en onafhankelijkheid gehad bij het inrichten van mijn onderzoek en het presenteren van mijn onderzoeksresultaten. Ik ben de universiteit Leiden hiervoor oprecht dankbaar.

Onafhankelijkheid van onderzoekers en van onderzoek is een groot goed, zeker wanneer het onderwerpen betreft met een grote maatschappelijke relevantie en politieke gevoeligheid.

- Akpinar, A. (1998). *Male's honour and female's shame. Gender and ethnic identity constructions among Turkish divorcées in the migration context*. Uppsala: Uppsala University, Department of Sociology.
- Berg-Eldering, Lotty, van den (1978). *Marokkaanse gezinnen in Nederland*. Alphen aan den Rijn: Samsom.
- Berg-Eldering, Lotty, van den (1989). HIPPY: een activeringsprogramma voor allochtone en autochtone moeders en kleuters. Achtergronden, opzet en introductie in Nederland. *Pedagogische Studiën*, 66, 42-51.
- Böcker, A. (1994). *Turkse migranten en sociale zekerheid: van onderlinge zorg naar overheidszorg?* Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Boogaard, M., Damhuis, R. Gloppe K. de & Bergh, H. van den (1990). De mondelinge taalvaardigheid van allochtone en Nederlandse kleuters. In: M. du Bois-Reymond & L. Eldering (red.) *Nieuwe oriëntaties op school en beroep: de rol van sexe en etniciteit*. Amsterdam, Lisse: Swets & Zeitlinger.
- Eldering, Lotty (2002). *Cultuur en opvoeding. Interculturele pedagogiek vanuit ecologisch perspectief*. Rotterdam: Lemniscaat.
- Eldering, Lotty, Adriani, Peter, Hamel, Marijke & Vedder, Paul (1999). *Verstandelijk gehandicapte kinderen in Marokkaanse en Turkse gezinnen*. Assen: Van Gorcum.
- Eldering, Lotty & Vedder, Paul (1992). *OPSTAP. Een opstap naar meer schoolsucces?* Amsterdam/Lisse: Swets & Zeitlinger.
- Eldering, Lotty, Vedder, Paul, Thomeer-Bouwens, Marianne & Waarts-Grinwis, Lucie. (1993). *OPSTAP in Nederlandse groepen*. Rijksuniversiteit Leiden; Sectie Interculturele Pedagogiek.
- Eldering, Lotty & Vedder, Paul (1999). The Dutch experience with the Home Intervention Program for Preschool Youngsters (HIPPY). In Lotty Eldering & Paul Leseman (eds.) *Early intervention and culture. Preparation for literacy*. Paris: UNESCO Publishing, Netherlands National Commission for UNESCO.
- Entzinger, H.B. (1984). *Het Minderhedenbeleid. Dilemma's voor de overheid in Nederland en zes andere immigratielanden in Europa*. Meppel, Amsterdam: Boom.
- Gowricharn, Ruben (2001). *In- en uitsluiting in Nederland. Een overzicht van empirische bevindingen*. Den Haag: Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid.
- Heinemeijer, W.F., Amersfoort, J.M.M. van, Ettema, W., Mas, P. de & Wusten, H.H. van der (1976). *Weggaan om te blijven. Gevolgen van gastarbeid op het Marokkaanse platteland*. Den Haag: Remplod / Nuffic.
- Junger-Tas, Josine (1996). *Jeugd en Gezin. Preventie vanuit een justitieel perspectief*. Den Haag: Ministerie van Justitie.
- Kağıtçabaşı, Çigdem (1993). A model for multipurpose non-formal education. The case of the Turkish Early Enrichment Project. In Lotty Eldering & Paul Leseman (eds.) *Early intervention and culture. Preparation for literacy*. Paris: UNESCO Publishing, Netherlands National Commission for UNESCO.
- Kağıtçabaşı, Çigdem (1999). Empowering parents and children: The case of the Turkish Early Enrichment Project. In Lotty Eldering & Paul P. M. Leseman (eds.).

- Effective early education. Cross-cultural perspectives.* New York, London: Falmer Press.
- Klopprogge, J. (1997). *De landelijke evaluatie van het OVB. Notities over het verleden en suggesties voor de toekomst.* Utrecht: Sardes.
- Köbben, André J.F. & Tromp, Henk (1999). *De onwelkome boodschap. Of hoe de vrijheid van wetenschap bedreigd wordt.* Amsterdam: Uitgeverij Jan Mets.
- Kurpershoek, Marcel. (2002). *Wie luidt de doodsklok over de Arabieren ?* Amsterdam: Meulenhoff.
- Lindo, F. (1996). *Maakt cultuur verschil ? De invloed van groepsspecifieke gedragspatronen op de onderwijsloopbaan van Turkse en Iberische migrantenjongeren.* Amsterdam: Het Spinhuis.
- Lombard, Avima D. (1981). *Success begins at home. Educational foundations for preschoolers.* Toronto: Lexington Books.
- Lombard, Avima D. (1994). *Success begins at home. The past, present and future of the Home Instruction Program for Preschool Youngsters.* Sluice Dock, Guilford: The Dushkin Publishing Group, Inc.
- Martens, E.P. (1999). *Minderheden in beeld. SPVA-98.* Rotterdam: ISEO.
- Meijnen, G.W. (1992). *Schoolloopbanen van leerlingen uit achterstandssituaties.* Amsterdam: SCO.
- Ministerie van Binnenlandse Zaken (1983). *Minderhedennota.* 's-Gravenhage: Staatsdrukkerij.
- Ministerie van Onderwijs en Wetenschappen (1981). *Beleidsplan culturele minderheden in het onderwijs.* 's-Gravenhage: Staatsdrukkerij.
- Reniers, G. & Lievens, L. (1999). Stereotypen in perspectief. De evolutie van enkele aspecten van het huwelijk bij Turken en Marokkanen in België. *Migrantenstudies*, 15 (1), 28-44.
- SGBO, (1994). *OPSTAP financieel belicht. Kosten en baten van het OPSTAP programma.* Den Haag: Vereniging Nederlandse Gemeenten.
- Sociaal en Cultureel Planbureau (1999). *Variatie in participatie; achtergronden van arbeidsdeelname van allochtone en autochtone vrouwen.* Cahier 159. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Snow, C. (1999). Facilitating language development promotes literacy learning. In Lotty Eldering & Paul Leseman (eds.). *Effective early education. Cross-cultural perspectives* (pp.141-161). New York, London: Falmer Press.
- Staring, R. (2001). *Reizen onder regie. Het migratieproces van illegale Turken in Nederland.* Amsterdam: Het Spinhuis.
- Teebi, S.T. & Farag, T.I. (1997). *Genetic disorders among Arab populations.* New York/Oxford: Oxford University Press.
- Tesser, P.T.M, Merens, J.G.F & Praag, C.S. van (1999). *Rapportage minderheden 1999: Positie in het onderwijs en op de arbeidsmarkt.* Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Tribalat, Michèle (1995). *Faire France. Une enquête sur les immigrés et leurs enfants.* Paris: Editions la Découverte.
- Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (1979). *Etnische Minderheden.* Rapporten aan de Regering, nr. 17. 's-Gravenhage: Staatsuitgeverij.